

Oainne mu, gula mu ja huma muinna!

Go mánát ja nuorat šaddet oapmahažžan ja oarbbisin

KREFTFORENINGEN

Borasdávdearvi váldá mánáid duodas oapmahažžan. Mii háliidit veahkehit mánáid ja nuoraid vai besset mitalit movt sii vásihit leat oapmahažžan, ja movt sii háliidit ahte dearvvašvuodadoaimmahat, skuvla ja ruoktu oktan bearrašiin ja olbmáiguin galget sin dustet.

«Mánáin lea vuoigatvuohta mitalit iežaset oaivila, ja sin oaivilat galget vuhtiiváldojuvvot.»

Mánáidkonvenšuvdna, artihkal 12 (dás jorgalan)

Fágalaš ovddasvástideaddji: Randi Værholm
Gráfalaš designa: Borasdávdearvi.

Illustrašuvnnat: Visot govaid leat mánát ráhkadan geat leat oapmahaččat ja leat searvan Borasdávdearvi Treffpunktii.

KREFTFORENINGEN

Duogáš

Juohke jagi vásihit sullii 3 500 vuollel 18-jahkásaš máná ahte nubbi váhnen oažžu borasdávdda. Eanet go 34 000 mánás ja nuoras lea váhnen geas lea dahje lea leamašan borasdávda, ja juohke jagi masset sullii 700 máná ja nuora váhnama borasdávdda dihte. Dasa lassin vásihit olu mánát ja nuorat ahte oabbá dahje viellja oažžu borasdávdda, ja muhtumat vásihit ahte oabbá dahje viellja jápmá borasdávdda dihte. Bearrašiid beaivválaš eallin rievdá olu go muhtun oažžu borasdávdda, ja mánáide lea hui lossat leat oapmahaš. Dávjá báidná ballu ja vuorjašupmi beaivválaš eallima.

Dearvvašvuodabargiin lea Dearvvašvuodabargiidlága 2010 bokte geatnegasvuohtha dan ovdii ahte mánát oapmahažžan ožžot dieđuid ja dárbbášlaš čuovvuleami go sin váhnemat šaddet duođalaš buohccit. Geatnegasvuohtha gusto 2018 rájes maiddái go mánáid oappát dahje vieljat šaddet buohccit, ja go mánát masset oappá, vielja dahje váhnama. Buohcciviesso-ossodagain galget leat mánáidovddasvástideaddji bargit geat koordinerejit dan barggu mii guoská mánáide oapmahažžan. Vaikko lea ge láchkaásahus sajis, de váilu ain olu ovdal go mánát oapmahažžan ja sin bearrašat ožžot dárbbášlaš doarjaga ja veahki hálddašit hásta-leaddji beaivválaš eallima dávdain ja morrašiin. (Dutkkus Barn som pårørende – resultater fra en multisenterstudie 11/2015). Dutkosa ulbmil lei buktit ođđa máhtu mánáid dili birra geain váhnemat leat pasieanttat spesialistadearvvašvuodabálvalusas. Mánáid reakšuvnnat dávdii ja jápmimii sáhttet garrasit čuočcat mánáid skuvlaárgabeaivái. Olu mánát vásihit ahte skuvla ii oainne ja ipmir sin go sin váhnemat leat duođalaš buohccit ja go vásihit jápmima bearrašis (Barn og unge som pårørende ved kreft. Raporta Dyregrov og Dyregrov 05/2011).

Go čuolmmat mat leat čadnon mánáide geat leat oapmahaččat čuvgejuvvojit ja digaštallojit, de leat dávjá rávisolbmat geat hupmet, ja sii hupmet mánáid ovdas. Mánáin lea olu mitalit go sis jerrojuvvo njuolga. Mánát ja nuorat mitalit ieža buoremusat movt sii vásihit leat oapmahažžan, ja sii dihtet hui dávjá ieža makkár doarjaga sii dárbbášit ja háliidit hálddašit iežaset eallima, de maid go sin lagamuččat ožžot duođalaš dávdaid dahje jápmet.

Maid mii leat dahkan?

Borasdávdearvi váldá duodas mánát oapmahažžan ja háliida veahkehit mánáid ja nuoraid vai sii besset mitalit movt sii vásihit leat oapmahažžan, ja movt sii háliidit ahte dearvvašvuodoadoaimmahat ja skuvla galget sin dustet. Dan dihte čađaheimmet mii 2015:s prošeavtta Guldal mu ja huma muinna! (Hør på meg og snakk til meg!), dainna ulbmiliin ahte duodaštit mánáid iežaset vásáhusaid. Maid mánát sávvet ja dárbbášit dearvvašvuodabargiin, oahpaheddjiin, bearrašis ja olbmáin? Movt sii rávvešedje?

Mii válljiimet jearrat mánáin ja nuorain geat oassálaste Borasdávdearvvi lágideamiide mat ledje erenoamážit mánáid ja nuoraid váras geat leat oapmahaččat ja oarbásat: Borasdávdearvvi riidenleaira Tønseberg olggobealde, nuoraid geasseleaira Lågøyas Oslovuonas ja gávccii iešguđetlágan Treffpunkt-lágideami Romssa rájes Kristiansanda rádjái. Treffpunkt lea Borasdávdearvvi fásta deaivvadanbáidi mánáide ja nuoraide geat leat oapmahaččat ja oarbásat.

Mii čađaheimmet joavkoságastallamiid lágideamiin gos mánát ieža, dahje rávisolbmot veahkkain, čálle buot maid sii háliidedje mitalit midjiide. Mii humaimet 210 mánáin ja nuorain gaskal 5 ja 18 jagi geain ledje váhnemat, oappát, vieljat, áhkut dahje ádját geat ledje juogo duodalaš buohccit dahje ledje jápmán. Mii vásiheimmet ahte mánáin lea olu mitalit go sis jearrá. Sii liikojedje dasa ahte mii háliideimmet diehtit sin oaiviliid. Sis ledje rávvagat sihke dearvvašvuodabargiide ja oahpaheddjiide movt sii háliidit meannuduvvot, ja ledje hui dihtomielalaččat iežaset dárbbuid hárrái.

Vástádušat mat bohte buot 10 lágideamiid ledje oalle ovttaláganat ja maid oalle seammaláganat go dutkamiid bohtosat main leat mánát leamašan informántan (Multisenterstudien ja Dyregrov & Dyregrov). Dán gihppagii mii leat čohkket váldogávdnosiid dan birra movt mánát háliidit dearvvašvuodabargiid ja oahpaheddjiid sin dustet.

Sitáhtat leat albma, muhto namat leat anonymiserejuvvon.

– Mun ferten beassat diehtit go muhtun geasa lean buorre šaddá duođalaš buohcci.

Mánát muitaledje hui čielgasit ahte sii háliidit ja dárbbasit dieđuid dávdda birra vai sáhttet ipmirdit mii dáhphuvvá. Oallugat dadje ahte sii háliidivčče ja dárbbasivčče eanet dieđuid go maid sii leat ožžon. Sii háliidit diehtit duohtavuoda maiddái dalle go buohcci ii sáhte šat dearvvašnuvvat. Dovdo vearrábun olgguštuvvot.

“Buot mánát fertejit beassat diehtit vai eai dárbbas ballat.”

Ole 10 jagi

Sii dadjet ovdamearkka dihte ahte “mánáid ii galgga suodjalit”. Seammás sii deattuhit ahte ferte várrogasat mitalit duođalaš dávdda birra. Jus mánát dovdet su gii gaskkusta dieđuid, de lea álkit vuostáiváldit daid. Muhtumat deattuhit ahte lea buoremus gullat dieđuid álggos váhnemiin. Dan maŋgel háliidit hupmat doaktáriin dahje buohccidivšáriin, akto dahje ovttas bearrašiin, vai sáhttet jearrat gažaldagaid. Sii háliidit eanet čilgehusaid dávdda birra ja dan birra mii dáhphuvvá. Muhtumat evttohit ahte sáhtášedje čájehuvvot filmmat borasdávdda birra, ja ahte sii sáhtášedje ieža beassat mielde go buohcci oažžu divššu vai besset oaidnit ovdamearkka dihte maid dat mearkkaša oažžut seallamirkku.

“Dat čájehedje movt sii ráhkadit seallamirkku. Lei buorre oaidnit nálu,

movt dat bissu gitta, movt seallamirku doaimá. Lei buorre diehtit ahte áhčči lea

oadjebas báikkis, go bessen diehtit movt áššit doibmet.”

Sára 12 jagi

Dutkosa **Barn som pårørende – resultater fra en multisenterstudie 11/2015** okta váldogávnnus lea ahte mánáin ja nuorain lea dárbu hupmat iežaset dili birra, muhto ahte sii eai oaččo doarvái dieđuid ipmirdit váhnemiid dávdda ja dan konsekveansa.

Dyregrov & Dyregrov gávnaheigga sudno dutkkosis Barn og unge som pårørende ved kreft 05/2011 ahte mánát geat ožžo unnán dieđuid, ja geat eai beassan jearrat gažaldagaid, dovde eanet vuorjašumi buohcci hárrái go sii geat ožžo realisttalaš ja doarvái dieđuid.

- Divtte min diehtit
- Leage rehálaš
- Čilge mii dáhphuvvá suinna gii lea buohcci
- Ane sániid maid mii ipmirdit

Bajit
RÁVVAGAT
mánáin

BUOHCCIVIESUS

Lea hui soaittähagas movt mánát geat leat oapmahaččat dustejuvvojit go galledit buohcciviesu. Hui oallugat deattuhit man olu sidjiide mearkkaša dovdat iežaset buresboahhtimin; lei čielggas ahte oallugiin ledje vásáhusat mat eai lean buorit, ahte sii dovde buohcciviesobargit badjelgehčče sin. Mánát háliidit dábálaš olmmošvieru ja dovdat iežaset buresboahhtimin. Sii háliidit ahte doaktárat ja buohccidivššárat dearvvahit sin, mitalit geat sii leat, iežaset nama ja maid sii galget bargat suinna gii lea buohcci.

“Vuohki movt dustejuvvot ... ahte soames boahhtá ja dadjá “Hei, dárbašat go maidege?”

Susánná
11 jagi

Dearvašvuodabargit fertejit čájehit ahte sii beroštít ja fertejit muitit máná nama nuppes go galledit. Oallugat namuhit ahte lea buorre go fáallet sidjiide juoidá, ovdamearkka dihte sáftaláse. Sii dárbašit ahte bargiin lea dilli sidjiide, ja erenoamážit ahte čielgasit čájehit dan, áinnas čohkkedit humadit singuin.

Vaikko buohcci olbmo dilli lea duođalaš, de háliidit mánát maid ahte bargit sáhttet humadit singuin beaivválaš ságaid nu go skuvlla, spábbačiekčama birra jna. Muhtumat namuhit ahte livčče leamašan buorre jus muhtun livčče čájehan buohcciviesu sidjiide, vai oahpásnuvvet ja dovdet oadjebassan; lea buorre diehtit gos buohcci olmmoš lea dalle go oažžu divššu dahje go iskkaduvvo.

“Beroš, muitte mu, mital munnje, leage rehálaš muinna!”

Oda 17 jagi

Oallugat mánáin ledje olu buohcciviesus go buohcci lei sisačálihuvon dikšui dahje go lei hui buohcci. Vaikko mánáide lei lossat čohkkat buohcciseanguoras guhkes áiggi badjel, de sii ledje hui čielgasat das ahte sii háliidedje leat buohcci olbmo luhtte. Dat lei erenoamáš dehálaš dan mañemus áiggi ovdal go buohcci olmmoš jápmá. De lei maid stuora dárbu duddemii, ja lei dehálaš beassat boahhtit ja mannat dárbbu mielde.

Olu ossodagain leat unnán lanjat maid mánát sáhttet atnit. De fertejit dávjá leat feaskáriin. Go mánát vásihit ahte sidjiide lea unnán heivehuvon, de sii eai oro nu guhká, eai ge fina nu dávjá go maid háliidivčče ja dárbašivčče. Mángasat namuhit bearašlanja gos beasašedje leat ovttas bearašin. Ja jus mánát beasašedje váikkuhit dasa movt buohcciviessoossodagat livčče galgan leat, de doppe livčče leamašan aktivitehta-, lášmmohallan- dahje bosihanlanjat gos olmmoš sáhtšii golahit veaháš energiija.

Oallugat dadjet ahte “buot lea nu vielgat”. Vilges seainnit ja vilges biktasat dahket vel váivvibun leat buohcciviesus. Sii háliidivčče eanet ivnniid ja govaid mat buktet somás jurdagiid. Nuoramus mánát háliidit áinnas oažžut buohcciviesodinggaid, dálkkasnáid, bandášaid jna., vai besset stoahkat buohcciviesu ruovttus.

Stuoribuš mánát ja nuorat háliidit erenoamážit hupmat ieža akto dearvvašvuodabargiiguin. "Nuorat berrejit oazžut sierra doavtterdiimmu oapmahažžan", logai okta. Nuorat vásihit dávjá ahte meannuduvvojit juogo mánán dahje rávisolmmožin. Sii sávvet ahte bargit livčče čeahpibut gulahallat nuoraiguin.

- Čájjet ahte leat buresboahhtin
- Huma minguin
- Jeara movt minguin manná
- Muite min namaid
- Fála midjiide eará lanja earret go buohccilanja

RÁVVAGAT
mánáin:

DEARVVAŠVUOĐADIVŠŠÁR

Mánát ja nuorat geaiguin mii humaimet dadje hui čielgasit ahte sii háliidit ahte livčče dearvvašvuođadivššár olámuttos. Muhtumiin ledje buorit vásáhusat dearvvašvuođadivššára doarjagiin, ja earát ges sávve ahte dearvvašvuođadivššárat livčče leamašan eanet olámuttos ja das sin luhtte. Oallugat vásihit ahte háreve oidnet dearvvašvuođadivššára ja ahte dearvvašvuođadivššáris lea hoahppu dalle go vuos fitná skuvllas.

“Buot mánát geat leat oapmahaččat berrešedje beassat hupmat dearvvašvuođadivššáriin. Lásse 13 jagi

Mánáin lea dárbu beassat hupmat muhtumiin iežaset jurdagiid ja balu birra, ja sii oaivvildit ieža ahte dearvvašvuođadivššár lea rievttis olmmoš dasa. Mánát háliidit ahte dearvvašvuođadivššár lea olámuttos, áinnas fásta šiehtadusaiguin, muhto maid dakkaviđe go šaddá fáhkadárbu dasa. Mánáide lea dehálaš oahpásnuvvat dearvvašvuođadivššáriin, go de lea álkit fitnat su luhtte. Okta máná evttohii ahte dearvvašvuođadivššár sáhtášii hupmat singuin dalle go boahkuha sin. Sii háliidit beassat mitalit dearvvašvuođadivššárii ahte sii dárbašit hupmat.

Dearvvašvuođadivššáris galggašii leat sierra boastakássa mii lea lásas, gosa sáhtáseimmet luoitit dieđuid mitalit ahte mii háliidit hupmat suinna. Kristine 9 jagi

RÁVVAGAT mánáin:

- Leage olámuttos skuvllas
- Oahpásnuva minguin
- Daga šiehtadusaid minguin

SKUULLAS

Mánát leat olu áiggi skuvllas, ja lea dehálaš ahte sii dovdet skuvlla buorren báikin. Oadjebasvuolta lea dehálaš go lea eahpesihkarvuolta dávdda dahje morraša dihte. Dábálaš heahte- ja morašreakšuvnnat sáhttet leat hástaleaddjit skuvlaárgabeaivvis, ja mánát ja nuorat deattuhit ahte sii dárbašit ahte oahpaheadji ipmirda movt sis lea.

“Movt mus sáhttá leat buorre skuvllas go čađat jurddašan dušše áhči birra?” Adrian 8 jagi

Multisenterstudien-dutkkus čájeha čielgasit ahte oahpaheadjit lea dehálaččat mánáide geat leat oapmahaččat; go jerrojuvvui geas mánát ožžot eanemus doarjaga, de bođii oahpaheadji goalmát sadjái bearraša ja olbmáid maŋŋái.

Dyregrov & Dyregrov -dutkanis oaidnit ahte mánáidskuvlamánát ožžot eanemus doarjaga oahpaheaddjis, ja ahte nuoraidskuvlamánát dovdet ahte oahpaheaddji ii oainne ja ipmir sin liikká bures. Sii muitalit maid ahte dárbbasit heivehuvvon fágalaš lágideami.

Mánát dadjet hui čielgasit ahte oahpaheaddji ferte beassat diehtit mii bearrašis lea dáhpáhuvvan. Muhto leat stuora erohusat das movt sii háliidit meannuduvvot. Okta váldoášši lea ahte mánát áinnas háliidit šiehtadit iežaset oahpaheddjiiguin masa sis lea dárbu ja movt skuvla sáhtta láchit diliid sidjiide. Sii háliidit meannuduvvot nu movt ovdal, muhto liikká váldojuvvot vuhtii go dasa lea dárbu.

Mánggas muitalit ahte leat ožžon buriid šiehtadusaid iežaset oahpaheddjiiguin, ahte besset guođdit luohkkálanja go lea váivi ja vaikko olbmá maid váldit fárrui. Muhtumat besset čohkkát ráfis diimmus, nu ahte sis eai jeara áššiid, ja earát ges sáhttet seavviliit oahpaheaddjái. Dat buktá oadjebasvuoda.

“Ale láhtte muinna earáládje dušše dan dihte go mun lean earálágan.”

Lise 12 jagi

Mánát muitalit hui čielgasit ahte fertejit ieža mearridit galgá go luohkká oažžut dieđuid. Muhtumat háliidit ahte dušše sin lagamus olbmát besset diehtit, ja earáid mielas ges lea buorre jus olles luohkká diehtá ja de soitet sáhttit eambo maid ipmirdit sin. Mánáide sáhtta leat hástaleaddji, sihke luohkkálanjas ja friddjagoartiliin, leat váivvis, hárpmas, váibbas ja nu ahte ii nagot čuovvut mielde.

Neahttasiiddus www.kreftforeningen.no sáhtat viežžat Oainne mu, oahpaheaddji!
– oahpaheaddjebagadallama mánáid ja nuoraid birra geain lea hehti ja moraš. Gávdnojit maid filmmat mat sáhttet leat buorre veahkkinn oahpaheddjiide geain leat mánát geat leat oapmahaččat dahje oarbásat iežaset luohkás.

- Čájjet ahte dieđát ja ipmirdat
- Jeara mis maid mii dárbbasit
- Ale daga min eanet erenoamážin go maid mii leat

RÁVVAGAT
mánáin:

Min ávžžuhusat

Mánáid máhcahemiid ja dutkanbohtosiid dihte, oaivvilda Borasdávdeasearvi ahte dearvvašvuodoadoaimmahagas ja skuvllain eai leat doarvá buorit rutiinnat áimmahuššat mánáid oapmahažžan.

Juohke jagi vásihit measta 3500 máná geat leat vuollel 18-jagi ahte váhnen oažžu borasdávdda. Dasa lassin vásihit maid muhtun mánát ahte sin oabbá dahje viellja oažžu borasdávdda. Dát mánát dárbašit doarjaga ja veahki bearrašis, dearvvašvuodoadivššáris ja oahpaheaddjis birgen dihte beaivválaš eallimis. Borasdávda boahhtá olu mánnábearrašiidda, muhto dat lohku ii leat alit go ahte dearvvašvuodoadoaimmahat berrešii sáhttit addit daidda bearrašiidda dan veahki maid dutkan muitala ahte sii dárbašit.

Borasdávdeasearvi oaivvilda ahte mánát oapmahažžan fertejit váldojuvvot mielde daid iešguđetlágan borasdávdiagnosaid páhkkamannolagaide ja doaibmaprográmmaide. Dearvvašvuodabargiin ferte gáibiduvvot gelbbolašvuolta dan birra movt borasdávda čuohtá bearrašiidda ja mánáide. Ja mii ávžžuhit ahte mánáid vásáhusat dearvvašvuodabargiiguin ja skuvllaiguin váldojuvvojit vuhtii go ráhkaduvvojit ođđa rutiinnat das movt mánát oapmahažžan buoremusat sáhttet áimmahuššot. Mánát geaiguin mii humaimet deattuhedje garrasit dan ahte dearvvašvuodoadivššár lei das dahje ahte ii lean das. Dearvvašvuodoadivššár lea ja berre leat vuosttašceahkkebálvalus. Lea buorre go maŋemus jagiid leat ruhtajuolludeamit skuvldearvvašvuodabálvalussii lassánan, muhto dađibahábut rievddada hui olu dat masa lassáneapmi lea leamašan ávkin. Mii oaivvildit ahte fertejit šaddat eanet dearvvašvuodoadivššárat jus mánát oapmahažžan galget oažžut vejolašvuoda oažžut doarjaga dearvvašvuodoadivššáris.

Neahttasiiddus **www.kreftforeningen.no** sáhttá lohkat mánáid ja nuoraid rávvagiid iežaset bearrašiidda ja olbmáide. Doppe leat maid filmmat ja reaiddut sihke mánáidovddasvástideddjiide, dearvvašvuodoadivššáriidda, oahpaheddjiide ja earáide geat sáhttet leat doarjjan mánáide oapmahažžan.

GUOVDAGEAINNU SUOHKAN
Kautokeino kommune
Kreftkoordinatør

Sámegillii jorgalan:
Inger Máret Ánne Eira

SÁMEDIGGI SAMETINGET

KREFTFORENINGEN

DEARVVAŠVUOĐADIREKTORÁHTTA
Telefovdna: 21 49 49 21, E-boasta: post@kreftforeningen.no
kreftforeningen.no